

Szocialista irodalmunk történetében újra és újra találkozunk a teljességre, komplexitásra törekvéssel, a leegyszerűsítő, leszűkítő irányzatok harcával. Már századunk első évtizedének végén a Népszavának a szocialista irodalom arcúlatáról, jövőjéről kibombant polémiájában — melyet a későbbi viták modelljének tekintenek — megfigyelhetjük összecsapásukat. A szocialista jelleg, tartalom összetett, lényegében éppúgy, mint megnyilvánulási formáiban. A kor, a társadalmi viszonyok, a nép, a nemzet, a nagyvilág, az egyéni lét erőterében kialakuló komplexitás felismerése és vállalása küzdelmet kívánt régen és kíván ma is. A Népszava-vitában Adynak lett igaza ellenfeleivel szemben, mert ő képviselte „a teljesség vágyát, a nem belenyugvást a töredezett létbe... minden igaz forradalmiság legbensőbb ismérvét: a messzire nézést. A távlat akarátát.”

A teljesség megragadásának vágyát, a komplexitás vállalásának és korszerű értelmezésének szenvedélyét ismerhetjük fel az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején feltűnő új kezdeményezésekben és törekvésekben, amelyeknek az elmúlt időszak legjobb műveit, szépprózáink számos új tartalmi, formai vívmányát köszönhetjük. Meghatározó és termékenyítő erejük még napjaink irodalmát is átjárja. A feltárló lehetőségeket csak részben valószínűleg meg szépprózáink. Ezért az eredmények örzésének és a további gazdagodásnak feltétele, hogy figyelemmel kísérjük e jelentős törekvések bontakozását, sorsát, s vigyázzunk tápláló alapjainak (például a teljesség vágya, a komplexitás vállalása) épségére és szilárdságára.

Társadalmi, nemzeti, forradalmi utunk, küzdelmeink ábrázolásának igénye ma is eleven. Mintha egy nagyszabású freskónak újabb és újabb részeit festenék meg prózaíróink! Egyre más és más társadalmi rétegek, osztályok, nemzedékek sorsa válik láthatóvá felfedező és alkotó tevékenységük eredményeképpen. Darvas József *Részes esőjéhez*, Sánta Ferenc *Húsz óra-jához* és más önvizsgáló-számvető művekhez ez évben is újabbak csatlakoztak. Ezek folytatják a nagyleletőségű kezdeményezést: az elmúlt évtizedek „homo politicus”-inak, a cselekvő, a végbement társadalmi folyamatokban tevékenyen részt vállaló emberek bemutatását különböző területeken és életszférákban. Gáll István *Csapdájában* egy bányaváros társadalmának közegében a munkások között kiemelkedő vezető útja s belső világa tárul fel előttünk. Mesterházi Lajos *Férfikor*-ában pedig a hivatásos magyar forradalmár alakja jelenik meg, akinek sorsában összefutnak az elmúlt fél évszázad történelmének erővonalai. A regény hőse szobrásznak készült, de a hivatásos kommunista forradalmár útját választotta, s ezt járta mindvégig. Mindkét író a mai kor, a közvetlen jelen magaslátáról tekint át és értékelő hőseinek tetteit, vívódásokkal, harcokkal teli életét.

A fasizmus korának felderítése és könyörtelen lemezeltetése egyre eredményesebb vállalkozásokra serkent íróinkat, különösen azt a nemzedéket, mely fiatalon, de már felnőtt fejjel, éretten élte át ezeket az iszonyú időköt. Cseres Tibor, *Doboz* Imre és mások kiemelkedő műveket teremtő kezdeményezései nyomán mindinkább a múlt hadseregének belső világára, légkörébe, tetteire irányul prózaíróink figyelme. Ez a vonzódás a hadsereg ábrázolása iránt — mint ahogy a világirodalom számos remekműve bizonyítja — azaz is összefügg, hogy egy adott társadalom tendenciái, törekvései, törvényei, melyek egyébként rejtettebben, áttételesebben nyilvánulnak meg, itt nyersebben, nyíltabban jutnak kifejezésre. A katonai cselekvés az egyén és közösség életét átalakító, meghatározó, sőt bizonyos helyzetekben determináló erőként mutatják be. *Fekete Gyula Csördülő ég* című regényében egy nyilas hungarista egység és parancsnoka iszonyatos pszichológiájának feltárására vállalkozik. *Örkény István Nászutasok a légyapíron* című kötetének egyik elbeszélése: a *Tóték*, majd az ebből készült színmű a groteszk ábrázolásmód eszközeivel megjelenített figurákkal gazdagítja irodalmunkban a fasizmusnak behódoló, embertípusok galériáját. *Boldizsár Iván Királyalma* című könyvének több darabja a frontokra hurcolt magyar

ILLÉS LAJOS

A teljesség igénye szépprózáinkban

katonák és a gyötrelmes pusztulásra szánt munkaszolgálatosok lelki konfliktusait, erkölcsi problémáit ábrázolja. Ezekben és a nemrég bemutatott színművében felbukkan a kor szorongatóan drámai kérdése: miért így alakult nemzetünk sorsa, miért *porladtak el a kibombanni készülő energiák*? E problémák egyre jobban nyugtalanítják íróinkat. Dobozy Imre *Kedd, szerda, csütörtök* című kisregényében a szembefordulás, a harc szükségességét felismerő, s ennek útját, módját kereső kevesek küszködése, vívódásai bontakoznak ki előttünk. Cseres Tibornak *Látóhatár*-ban részben már publikált, s a következő évben a Kozmosz sorozatban megjelenő új regénye: a *Bizonytalan század* egy katonai egység eszmélésének, öntudatra ébredésének nehéz, ellentmondásos útját rajzolja meg 1944 őszétől a háború befejezéséig; addig, amíg eljutnak oda, hogy a Budai Önkéntes Ezred kötelékében a szovjet csapatok oldalán vállalják a haza felszabadításáért a fasizmus ellen vívott fegyveres harcot.

Más fontos megfigyelhető tájékozódási irány szépprózáinkban: a másfél évtizedes munkánk, harcaink nyomán kialakult új valóság felfedezése. Milyenén vált az ember, milyen új tulajdonságai keletkeztek, milyen új konfliktusokkal küszködik jelen körünkben? — ezekre a kérdésekre íróink számos új műben keresik a feleletet. Csák Gyula *Két karácsony* közt című regényében egy mai termelőszövetkezeti faluban lejátszódó Rómeó és Júlia történet modern változatát ismerjük meg. Az író azt vizsgálja, hogy a falu új, fejlettebb viszonyai közepette miképpen alakul a tiszta, a szabad kibontakozásra törekvő szívdobogó sorsa. *Mocsár Gábor Fecskék és miatyánk* című elbeszéléskötetében folytatja a mai termelőszövetkezetek jellegzetes konfliktusainak s alakjainak felfedezését. *Moldova György Akár velem beszélgetni?* című kötetének kisregényei az elmagányosodó emberek gyötrelmeit és az elmagányosodás okait tárja fel megrendítően drámai erővel. Több írókat foglalkoztatják a nemek kapcsolatában bekövetkezett változások, a férfiak és nők átalakuló magatartásának új vonásai (*Kolozsvári Grandpierre Emil Eljegyzés mai módra*, *Molnár Géza Harangos óra* című művei). Mások egyre szenvedélyesebb figyelmet fordítanak társadalmi fejlődésünket gátló, nehezítő, a szocialista erkölcsből idegen jelenségek, magatartásformák, hagyományok bírálata. *Urban Ernő Írott malaszt* című regényében a szocialista erkölcsiség, a humánus és a közlöny, a lélektelelenség, a bürokratizmus napjainkban kibontakozó küzdelmének felkavaró képeit vetíti elénk.

Szépprózáinkban is egyre izgatóbb kérdéssé válik az ember léte, helye, sorsának távlata a modern technika és tudomány új környezetében, a ma világában. Korunk számos gondolkodóját aggasztja: a tudomány és technika fejlődése, annyira viharos iramú, hogy az ember nem tudja érzelmileg és erkölcsileg feldolgozni tényeit, s emiatt a létrejövő új feltételekhez bizonytalanul alkalmazkodik. Életünk, mely valaha elsősorban természeti környezetben ment végbe, most egyre inkább önmagunk által teremtett technikai és gépi környezetben bontakozik ki. Az atom- és a hidrogénbomba léte előidézte, hogy minden eddigi kortól eltérően az emberiséget és az embert nemcsak az egyéni, a csoportos, hanem a kollektív halál iszonyú lehetősége is fenyegeti.

A két világ eszmei viaskodásával összefüggő jelenségek már az 1950-es évek közepén megjelentek irodalmunkban. A Tűztáncnemzedék lírikusainál ez már egyik fontos uralkodó gondolatává vált; elég, ha hivatkozunk *Garaí Gábor Tűztánc* című versére, melyben az atomháború elleni küzdelem összefonódik az új társadalmi rend megteremtésének akaratával. A szocialista, a kommunista rend látomása ad erőt a köl-

tónak, hogy leküzdje ezeket a félelmeket. Később ez a törekvés tovább fejlődött. *Juhász Ferenc Az éjszaka képei* című lírai oratóriumában az atomháború utáni létet idézi fel, maroknyi ember sorsát rajzolja e kietlen, iszonyú világban. Más költők — így *Illyés Gyula* — verseiben figyelmeztetnek az ösztönök és az értelem konfliktusára, a gazdagság, a technika és a lélek fejlődésének egyenlőtlen ritmusára. Az ide tartozó művekben nagy szerepet játszik a modern háború, a korszerű haditechnika és hadviselés elképzelése. A próza, eltekintve néhány kísérlettől, eddig még nem vállalta jelentőségéhez mérten e problémavilág feldolgozását. A mai katonák életét ábrázoló írók már szembetalálkoztak azokkal a reális lelki reflexekkel, gondolatokkal és érzésekkel, amelyek azoknak a katonáknak jellemzői, akik e modern eszközök ismerői és urai, s így küzdenek hazájukért, az emberiség életéért. (*Bertha Bulcsu Az ör és mások* írásai.)

Prózaíróink érdeklődésének szintén fontos iránya és területe: a nemzedékek viszonya, az új, már a mi világunkban felnőtt fiatalok magatartása, gondolat- és érzésvilága. Az előző időszakban túlnyomórészt kritikai szellemben, gyakran külsőségek alapján rajzolták meg íróink ifjúságunkat. Ma egyre inkább érezhető a megértésnek és a beleélésnek az igénye, s az erre építő segítségnyújtás vágya. *Szász Imre Felhőfegyver* című regényében megragadó erővel formálja meg egy 12 éves kislány és elváltan élő édesapja alakját, kapcsolatuk erkölcsi problémáit. *Szabó Magda Alvók futása* című novelláskötete és *Mózes egy, huszonkettő* című regénye szintén a nemzedékek mai viszonyának számos vonatkozásban ellentmondásra ösztönző rajzát adja.

Irodalmunk nem mondhat le soha az eszmények keresetéről és közvetlen kifejezéséről. Korunk hőseit íróink a hétköznapi világában igyekeztek felfedezni. Így találtak rá az „észrevétlen forradalmár”-ra, aki nem fegyverrel, hanem munkája tudatos és lelkiismeretes végzésével formálja kisebb vagy nagyobb körben az életet; a szocializmus belüli újért küzdő hőse: a „nehéz emberre” s az ellentmondásokkal számot vető, vívódó és cselekvő ember alakjára. Ezek a hősök azonban mostanában meglehetősen ritkán jelennek meg mai szépprózáinkban. Különösen kevés alkalmunk nyílik a jelen homo politicusával való találkozásra, oly módon, ahogy Darvas József, Sánta Ferenc, Gáll István vagy Mesterházi Lajos említett regényeiben. A szocialista irodalomnak pedig fontos hivatása, hogy bemutassa a modern kor cselekvő embereit, akik Garaí Gábor szavaival szólva, akárcsak a Nagy Október hősei „teszik a hihetlent, s hiszik a tudhatót”. Különösen sürgető feladat ez, mert jelenleg az olvasóközönség széles rétegeiben élő vágyat a cselekvő hősök iránt még túlnyomórészt a XIX. századi irodalom és a modern szocialista bestseller elégíti ki.

A számvető-önkritikus törekvések kíméletlen erővel világítanak be nemzeti történelmünk legsötétebb bugyraiba is. Még sok minden vár elmondásra. Ez a kritika lényeges eredménye irodalmunknak, mégis azt vesszük észre, hogy ezzel nem tart lépést nemzeti múltunk, történelmünk értékeinek kutatása, felfedezése és művészi megjelenítése. Pedig csak így bontakozhat ki a kérelmetlen kritikai törekvések igazán építő ereje.

A modern művészi módszereknek, a közvetett ábrázolás eszközeinek térhódítása összefügg olvasóközönségünk fejlettebb igényeivel is. Gyakran tapasztaljuk azonban, hogy a közvetettség, az áttételeesség nem egyszer az állásfoglalás, az állítás hiányát takarja el. A szocialista irodalom, ha komplex értelemben fogjuk fel, akkor nemcsak bírál, hanem állít, orientál és állást foglal.

A mai kor valósága kétségkívül áttételes, bizonytalan ábrázolásmódot kíván meg. Az író az olvasó önálló közreműködésére, nem egyszer fokozottabb intellektuális erőfeszítésre számít és épít. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy lemondjon a szocialista, haladó világnézet határozottabb kifejezéséről, s a kor új kérdéseire adható, támaszt és biztonságot nyújtó válaszok szenvedélyes és felelősségteljes kereséséről.

Torreádor keringő

Anouilh drámájának magyarországi ősbemutatója Szegeden

Siflis József felvétele

Az álbeteg feleség (Barta Mária) és a Tábornok (Kovács János) nagy veszekedése a darab második felvonásában

Anouilh korán lépett színpadra. Huszonkét éves volt, amikor első színdarabját bemutatták, s huszonhét, amikor felkapta nevét a világ. A *Torreádor keringő* 1952-ben, negyvenkét évesen írta; akkor már régen ismert és tekintélyes szerzőnek ismerték a nagyvárosok színpadain, írói egyénisége kialakult, a kritika, mint az úgynevezett irodalmi színház egyik legjelentősebb képviselőjét tartotta számon.

Anouilh fő témája az ember magánya, művei erre a témára írt variációk. Legjellegzetesebb és legszebb alakjai, e magány ellen küzdő nők, akik megpróbálnak kitörni a magány, az egyedüllét fojtogató pántjaiból. A maga módján sokat foglalkozik az író a gazdagok és szegények ellentétével is; műveinek az egyik legfőbb motívuma.

Élég egy pillantást vetni a Torreádor keringőre, a Szegedi Nemzeti Színházban pénteken este magyarországi ősbemutatóként látott Anouilh darabra, hogy észrevegyük, ez a dráma, noha természetesen az életmű sok sajátosságát tartalmazza, vagyis félreismérhetetlenül Anouilh-dráma, mégsem tartozik a szerző legjellegzetesebb és legértékesebb alkotásai közé. Nemcsak azért, mert hiányzik belőle az ellenséges világgal elszántan harcoló hősnő, hiányzik a szegények-gazdagok ellentétének motívuma — ezek végeredményében másodrangú tényezők — hanem a darab *tényleges süllye, jelentősége miatt*.

Anouilh fogcsikorgató komédiának nevezi ezt a darabját. Ez a megjelölés egy drámatípusra utal: Anouilh drámái vagy „fogcsikorgatók” vagy — szintén az író szóhasználata szerint — „csillogók”, azaz lényegükben, atmoszférájukban vagy keserűek vagy jókedűek, vidáman komédiázók. A Torreádor keringő azonban se nem fogcsikorgató, se nem igazi komédia. Műfaji értelemben sem az, s a darab mélyebb rétegeit, a tartalmat tekintve sem. Valójában is igazában *vígjáték* ez, szelídebb és szolidabb, mint egy igazi Anouilh-komédia.

Természetesen nem szabad ezt a műfajt és a tartalom legolcsóbb termékeinek színvonalán elgondolni: irodalmi értékű darabról van szó. Mi képviseli ebben a darabban ezeket az értékeket? Elsősorban az előadás módjában, a szereplők tökéletessége, eleganciája, szellemessége, a hatalmas írói tudás, magas színvonalú ember- és világismeret. Anouilh szinte mindent tud a színpadról és az emberekről.

Ami azonban előrehalad a cselekmény, ahogyan kibontakozik a dráma, úgy zsugorodik össze a darab tulajdonképpeni tartalma, s válik egyre jelentéktelenebbé.

Ezzel a tartalmi súlyvesztéssel együtt, mintha az író maga is belefáradt volna a darabba, a forma is bizonytalanná válik. A harmadik felvonás nagy fordulatában például az eddig fölüyesen okos író romantikusan *nai-vá válik*, s ennek az új stíluslemeknek a hírtelen felbukkanása sokat ront a darab atmoszféráján és hitelén.

A mű cselekménye a századforduló idején, egy francia kisvárosban játszódik. Főhőse a megöregedett Tábornok, a gyarmati háborúk és sok szerelmi csata rettenthetetlen hőse: a darab kezdetén éppen emlékeit diktálja. A dráma az ő megöregedésének, elmagányosodásának folyamatát mutatja be a tragikum és a komikum kevert színeivel. Megismerjük környezetét, betegségét színelő feleségét, aztán hajdani szerelmét, aki vel 17 éve várnak egymásra, fiatal titkárat, akiről a darab végén meglepő dolgok derülnek ki, továbbá két rettenetesen csúnya és ostoba leányt, s barátját, az öreg, megértő orvost.

Angyal Mária a szegedi előadás rendezője felismerte, hogy a szerző megjelölésével ellentétben itt a valóságban nem „fogcsikorgató komédiáról” hanem egyszerű vígjátékról van szó; az előadást ebben a keretben tartotta. Ennek megfelelően komédiáztak a színészek is; s mindegyiküknek kitűnő szerepet jutott. A Tábornokot Kovács János mutatta be, szellemesen, lendületesen, az apróságok részletezésére is ügyelve. Álbeteg feleségének, a hajdani operaénekesnőnek a szerepét Barta Mária játszotta. Markáns, karakterisztikus formálással ábrázolta a kitűnően megírt figurát. A fiatal, gyámoltalan titkár szerepében, akiről kiderül, hogy nem is olyan anyámasszony katonája, *Király Levente* mutatta be, végig egységesen és egyenletesen. A Tábornok szerelmét a megöregedett Simon Erika helyett bravúros beugrással — a premier napjának délutánján — tanulta meg a szerepet — *Bókay Mária* játszotta, jól érzékeltetve a figurát átható sajátos érzelmességet. A két csúnya lányt roppant mulatságosan *Falvay Klára* és *Liska Zsuzsa* mutatta be. A Doktor szerepében jó karaktert adott *Pagonyi Nándor*, *Kerpely Judit* cseléde, *Kormos Lajos* megoldást hozó plébánosa és *Décsy György* varrónője tetszett. *Némethy Margit*ot villanásnyi szerepben láttuk.

Székely László dekoratív, jó játéktért biztosító szellemes díszlete és *Gyarmaty* Ágnes jellegzetes jelmezei jelentősen járultak hozzá a darab atmoszférájának felkeltéséhez és ébrentartásához.

ÖKRÖS LÁSZLÓ